

Bakalářská práce

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Bakalářská práce

Hildegarda z Bingenu: světice, řeholnice a léčitelka

Vedoucí práce: Mgr. Martin Klapetek, Ph.D.

Autor práce: Lenka Hlásková

Studijní program: Religionistika

Ročník: 3

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorkou této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích 6. 2. 2023

Lenka Hlásková

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu Mgr. Martinu Klapetkovi, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce. Především děkuji za jeho pomoc, čas, trpělivost a cenné připomínky, které napomohly zkvalitnění této práce.

Anotace

Tématem práce je pohled na léčebné postupy a medicínské představy středověké léčitelky Hildegardy z Bingenu. Tato žena byla známa již za svého života nejen jako léčitelka, skladatelka, spisovatelka a vizionářka, ale byla také abatyší a zakladatelkou dvou klášterů. Je autorkou množství spisů povahy mystické, náboženské, ale i lékařské, mezi její díla se řadí i hudební skladby. Dochovala se rozsáhlá sbírka její korespondence, která dokládá pravidelný kontakt s mocnými své doby, například s cisterciáckým mnichem Bernardem z Clairvaux, papežem Evženem III. a Alexandrem III., císařem Fridrichem I. Barbarossou, pražským biskupem Danielem a mohučským arcibiskupem Kristiánem Buchem. Cílem mé práce je pokusit se o pochopení pramenů Hildegardiných léčitelských schopností v konfliktu mezi vědomostmi získanými studiem a praxí, a mezi zdroji, pocházejícími z jejích vidění.

Klíčová slova

Hildegarda z Bingenu, Hildegarda z Bermersheimu, abatyše, Disibodenberg, Rupertsberg, Eibingen, vize, dílo, korespondence, léčení

Summary

The topic of this work is a look at the treatment procedures and medical ideas of a medieval healer known as Hildegard of Bingen. This woman became well known even during her lifetime not only as a healer, composer, writer and visionary, but also because she was an abbess and founder of two monasteries. She wrote many works of mystical, religious and medical nature and among her endeavours there are also musical compositions. An extensive collection of her correspondence has been preserved, which documents regular exchange of letters with powerful people of her time,

for example the cistercian monk Bernard of Clairvaux, popes Eugene III. and Alexander III., emperor Frederick I. Barbarossa, bishop Daniel of Prague and archbishop Kristián Buch of Mainz. The aim of my work is an attempt to understand the sources of Hildegard's healing abilities and explore the assumed conflict of the knowledge acquired through study and practice, and the sources originating in her visions.

Obsah

Úvod.....	2
1. Kontext.....	10
2. Životopis Hildegardy z Bermersheimu	11
2.1 Klášterní vzdělání.....	12
2.2 Tři kláštery	13
3 Dilo.....	16
4 Osobnost.....	19
4.1 Mystička.....	19
4.2 Vůdkyně.....	20
4.3 Teoložka.....	22
4.4 Kazatelka.....	22
4.5 Léčitelka.....	24
5 Historie léčitelství, zdroj Hildegardiných vědomostí?	26
6 Hildegarda a obraz tehdejšího světa.....	28
6.1 Lidská odpovědnost	28
6.2 Nemoc je „nedostatkem bytí“	28
6.3 Být zdravý je celoživotní proces	29
6.4 Dieta, půst a očista	29
6.5 Zdravá mysl.....	30
6.6 Nauka o čtyřech prvcích a tělesných šťávách	30
6.6.1 Oheň.....	31
6.6.2 Vzduch	31
6.6.3 Voda.....	31
6.6.4 Země.....	31
6.6.5 Stvoření Adama – prvky v člověku.....	32
6.6.6 Sancta viriditas	32
7 Závěr	34
8 Zdroje.....	36

Úvod

Bakalářskou prací bych se chtěla přiblížit pochopení zdrojů tradovaných léčivých schopností Hildegardy z Bermersheimu, známou také jako abatyše z Bingenu, rýnská světice, pro svou schopnost vidění nazývaná také Sibyla rýnská. Přestože proslula jako spisovatelka či vizionářka, autorka hudebních děl, cílem této práce je popsání jejího způsobu léčení a nazírání na člověka v jeho celistvosti.

Tato, ve vrcholném středověku žijící a tvořící žena, byla již za svého života uznávanou abatyší celkem tří klášterů benediktinského řádu. Přestože byla od dětství churavá, dožila se na svou dobu úctyhodného věku 81 let. Napsala řadu spisů mystických, teologických, vizionářských i léčitelských a hudebních děl, byla v úzkém a pravidelném písemném kontaktu s mocnými tehdejšího světa, světskými i církevními hodnostáři. Již za svého života byla respektovanou mystičkou, teoložkou a léčitelkou.

Od útlého dětství vyrůstala v benediktinském klášteře. Dalo by se tedy soudit, že její medicínské vědomosti nacházejí svůj původ zde, neboť benediktini, jako ostatně většina církevních řádů ve středověku, se věnovali léčení a léčitelství. Jejich postupy a recepty byly předávány dalším klášterním generacím. Přesto ale Hildegarda nad své současníky vyčnívá svou proslulostí v tomto oboru.

Měly snad tuto její schopnost léčit a uzdravovat, kromě praktických znalostí léčivých rostlin a medicínských postupů, na svědomí její vize, ve kterých k ní promlouvá Bůh, a sděluje jí poznání a souvislosti? Do jaké míry byla Hildegarda nadanou žačkou a pokračovatelkou tradice klášterních znalostí léčení a do jaké míry ji v jejích medicínských postupech její vize vedly?

Prameny a literatura

Celostní pohled na člověka, objevená propojenost fyzické nemoci a psychosomatických příčin této nemoci je především v posledních letech rezonujícím a v moderní společnosti vyhledávaným tématem. Toto bude tedy zřejmě jedním z důvodů, které přispěly k současnému „objevení“ středověké léčitelky především laickou veřejností. O této

neobvyklé ženě vyšla řada různorodých publikací inspirovaných právě tímto jejím nadčasovým názorem.

Přestože literatury o osobě rýnské světice je opravdu mnoho, většina těchto knih je především románového charakteru. Podrobně a fundovaně se osobou a dílem Hildegardy zabývá kniha Barbary Beyus, *Neboť jsem nemocná láskou: život Hildegardy z Bingenu*, stejně jako historické dílo Ursuly Koch, *Matka představená z Rupertova vrchu: Hildegarda z Bingenu – zvěstovatelka lásky*. V detailech odlišně a v příjemně kritickém duchu je pak příběh zpracován v románu Charlotte Kernerové, *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingenu*. Přestože se autoři odkazují k historicky dokazatelným informacím o jejím životě, zbývá zde velký prostor pro vlastní imaginaci tvůrců.

Mimo románová zpracování je k dispozici množství knih s léčitelskou či bylinářskou tematikou. Popisují Hildegardiny léčebné postupy, dietní doporučení či, jak by se dnes řeklo, zdravý životní styl, který vyznávala, například jsou to publikace *Léčebná kucharka svaté Hildegardy*, *Léčebné umění Hildegardy z Bingenu*, *Léčivé bylinky sv. Hildegardy z Bingenu*. Čerpají z překladu jejích děl z latiny.

To byl hlavní důvod, proč jsem při psaní své práce do jisté míry využila spisů samotné Hildegardy. Do češtiny je však přeložena pouze malá část jejího díla. Při hledání pramenů a informací o osobnosti abatyše byla důležitým zdrojem korespondence mezi Hildegardou a tehdejšími významnými osobnostmi. Dopisy sebrané v knize *Listy sv. Hildegardy z Bingen: výběr třicetitří listů svaté Hildegardy z Bingen podle vydání Mignova a překladu Clarusova* vyšly v překladu Bedřicha Konaříka. Vedle jejího stručného životopisu je zde uspořádána korespondence s biskupy, opaty, papeži, císaři a jinými světskými i duchovními autoritami. Uvědomění si značné úcty, kterou Hildegarda mezi svými současníky požívala, stejně tak jako její sebevědomí, které jí dovolovalo komunikovat s králi a papeži jako se sobě rovnými, se zdá být důležitou informací o její přesvědčenosti o svém životním poslání.

Dalším zdrojem dostupným v češtině je „*Svaté Hildegardy Cestyvěz, nebo, Vidění a zjevení. Kniha I.*“¹ Tato kniha mystiky, přeložená Jakubem Demlem, obsahuje šest jejích mystických vizí. Hildegardin teologický výklad těchto jejích vidění pak naznačuje

¹ HILDEGARDA Z BINGENU, *Svaté Hildegardy Cestyvěz, nebo, Vidění a zjevení. Kniha I.* Překlad Jakub Deml. Vyd. 2., (V Malvernu 1.). Praha: Malvern, 2010.

směr její životní filosofie. Je to filosofie ženy, která tráví celý svůj život v křesťanské komunitě. Přesto se nebojí, dle jejího názoru zastaralé, církevní struktury přetvářet tak, jak jí její postavení dovolí a její vlastní svědomí káže.

Zdrojem informací o jejím směřování jsou též životopisy, které sepsali její pomocníci, mnich Gottfried a Theoderich² a Wibert z Gembloux., *Das Leben der Heiligen Hildegard*, zkráceně nazývané *Vita*. Ty však byly vytvořeny až po její smrti, pravděpodobně nejsou historicky zcela úplně přesné, neboť jejich vyznění působí spíše jako oslava mimořádné osobnosti abatyše. Zdá se tedy, že nezbývá, než do určité míry akceptovat takový obraz Hildegardy, který sama představená nebo její následovníci vytvořili.

² GOTTFRIED UND THEODERICH. *Das Leben der Heiligen Hildegard*. Překlad z latiny Adelgundis Führkotter. 2. Aufl. Salzburg: O. Müller, 1980.

1. Kontext

Hildegarda se narodila do 12. století, které bylo obdobím vrcholného středověku. Lidský život se začínal zlepšovat díky dělbě práce, pokroku v zemědělství a následné urbanizaci. Avšak stejně tak, jako bylo nesourodé městské obyvatelstvo, značný význam a společenský ohlas získávaly také rozmanité vlivy a myšlenky importované především cizími obchodníky, například z Byzance či Arábie. Víra již nebyla jediným možným vysvětlením tajemství života. Objevovaly se starověké spisy s lékařskými, matematickými a filozofickými tématy. Byly pořizovány překlady z arabštiny do latiny a tím vešla ve známost také řecká díla, která do té doby na západ nepronikla. Byla to například celá Aristotelova práce „Organon“ nebo spisy perského lékaře a filosofa Avicenny, která byla tehdejšími učiteli přijímána a která otevírala prostor pro další zkoumání okolního světa.³

Hildegarda svou osobností a celým dílem odráží ducha této doby. Pozoruje a popisuje, pokouší se najít vysvětlení ideálního vztahu mezi lidskou existencí, božskou imanencí a přírodním, přirozeným světem. Nevyhýbá se žádným tématům, zkoumá okolní vesmír stejně odvážně jako druhy ryb, žijících ve vodách Rýna. Toto její racionální hodnocení se odráží v rozsáhlém díle „*Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum*“, tedy „Kniha jemností rozmanité povahy tvorů“. Propojuje tradiční přístupy a myšlenky s nově objevovaným intelektuálním náhledem tím způsobem, že hledá a dovozuje souvislosti mezi teologickými předpoklady a přírodními principy.

Hildegarda se, aniž to tušila, stala účastnou nového ženského hnutí zbožnosti, které započalo v 11. století. V Německu přibývaly a rozšiřovaly se ženské kláštery. Jestliže v roce 900 jich existovalo pouze sedmdesát, kolem roku 1100 jich bylo více než dvojnásobek a v roce 1250 jich bude již pět set. Ženy, které v této době vstupují do kláštera, tak nečiní pouze kvůli touze prožít svůj život s osobnostmi sobě rovnými, ale často spíše hledají životní alternativu, určitou míru emancipace a vysmeknutí se z přidělené tradiční ženské role.⁴

³ RICHE, Pierre a Jacques VERGER. *Učitelé a žáci ve středověku*. V Praze: Vyšehrad, 2011. Kulturní historie, s.75.

⁴ KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingenu*. Praha: Academia, 2014. Historie (Academia), s.47.

2. Životopis Hildegardy z Bermersheimu

Hildegarda se narodila jako poslední dítě urozeného Hilderberta z Bermersheimu a jeho ženy Mechtildy v roce 1098. Již od útlého věku byla sužována četnými nemocemi, díky nimž musela trávit mnoho času o samotě upoutaná na lůžko. Její chatrné zdraví a tím vyvolaná izolace od okolí byly ještě zdůrazněny jejími zázračnými viděními, kterými byla navštěvována od útlého dětství. Přestože byla svou rodinou láskyplně přijímána, její odlišnost od ostatních dětí byla s postupujícím věkem stále zřetelnější. Její slabá tělesná konstituce, její vize, stejně tak jako fakt, že jako desáté dítě byla oním symbolickým desátkem, vedly zřejmě k tomu, že její okolí vnímalo její předurčenost pro život s Bohem. Proto ji již jako osmiletou rodiče svěřili příbuzné Juttě ze Sponheimu, pozdější abatyši kláštera na Disibodenbergu, aby ji připravila na klášterní život.

Hildegarda se stala Juttinou žačkou a přítelkyní. Spolu s další dívkou vstoupily do nově zřízené ženské klauzury, vybudované při klášteře na Disibodově vrchu. Při dovršení šestnácti let věku se pak Hildegarda rozhodla žít podle řeholních pravidel a vstoupila do benediktinského řádu.⁵

Přestože ji ani v této době vidění neopustila, Hildegarda se rozhodla „zapečetit ústa“ a o těchto svých zážitcích již s nikým nemluvila. Po Juttině smrti nastoupila ve věku třicet osm let na její místo. Ve svých čtyřiceti dvou letech však onemocněla jednou z četných chorob, kterými celý život trpěla. Tehdy ji neodbytný hlas přiměl, aby vyjevila vše, co jí již od dětství Duch svatý v tajnosti sděluje. Když se tomu bránila, její zdravotní stav se ještě zhoršoval. Požádala tedy tehdejšího papeže Evžena II. o svolení své vize publikovat a poté, co obdržela jeho souhlas, nechala svá zjevení sepisovat a zázračně se uzdravila.⁶

Toto její dílo, kniha vizí *Scivias*, ji mezi jejími současníky proslavilo. Na Disibodenberg se za významnou abatyši, proslulou léčitelkou vydávaly řady poutníků. Jejich náporu však klášter již kapacitně nepostačoval, a tak Hildegarda roku 1147 založila

⁵ KOCH, Ursula. *Matka představená z Rupertova vrchu: Hildegarda z Bingen - zvěstovatelka lásky : historický román*. Praha: M.E.S.S., c2013. s. 139.

⁶ GOTTFRIED UND THEODERICH. *Das Leben der Heiligen Hildegard*. Překlad z latiny Adelgundis Führkotter. 2. Aufl. Salzburg: O. Müller, 1980. s. 90.

nový klášter Rupertsberg. O několik let později, v roce 1165, zakládá další klášter v Eibingen.

Ještě ve věku přes sedmdesát let podnikala kazatelské cesty do německých, francouzských a italských měst a klášterů. Ve své roli matky představené udržovala ve své době nezvykle bohatou korespondenci s mocnými tehdejšího světa. Zachovalo se více než tři sta jejích dopisů adresovaných papežovi, císaři, opatům a biskupům.⁷

1.1 Klášterní vzdělání

K tomu, aby bylo možno zodpovědět otázku, kde jsou prameny Hildegardiných medicínských znalostí, je třeba si uvědomit dostupnost a obsah vzdělávání v její době.

Po zániku Západořímské říše nahrazuje síť městských pozdně antických škol církevní vzdělávání. Objevují se po vzniku první církevní řehole v západní Evropě, založenou Benediktem z Nursie roku 529, která se podle něho nadále nazývá benediktinská. V raném a vrcholném středověku tak byly především kláštery nositeli vzdělanosti.⁸

Studia sestávala ze sedmi svobodných umění (gramatika, rétorika, logika; geometrie, aritmetika, astronomie, hudba). Výuka gramatiky spočívala v memorování latinských textů, učení se modliteb, žalmů a latinské gramatiky. Rétorika zahrnovala schopnosti tvorby listinných dokumentů, dialektika se zabývala řečnictvím a logikou. Předměty quadrivia (geometrie, aritmetika, astronomie, hudba) pak byly přizpůsobily potřebám klášterů a rozšířeny o poznatky příbuzných vědních oborů, například o zeměpis nebo základy lékařství.⁹

Vzhledem k tomu, že Hildegarda strávila v benediktinském klášteře celý svůj život, zdá se mi pravděpodobné, že byla vzdělaná ve všech těchto, tehdy známých, oborech.

⁷ HILDEGARDA Z BINGENU. *Listy sv. Hildegardy z Bingen: výbor třicetitří listů svaté Hildegardy z Bingen podle vydání Mignova a překladu Clarusova*. Překlad Bedřich Konařík-Bečvan. V Olomouci: Dominikánská edice Krystal, 1948.

⁸ Srov. RICHÉ, Pierre a Jacques VERGER. *Učitelé a žáci ve středověku*. S. 75 -77

⁹ KRČÁLOVÁ, K - KONEČNÁ, K.: *Středověká vzdělanost* [online]. 19. 12. 2002, Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/~konecna/Dokumenty/stredovek.htm>

Ostatně široký záběr jejího díla z oblasti hudby, teologie, filosofie, přírodovědy i léčitelství tomu rozhodně napovídá.

1.2 Tři kláštery

Hildegarda prožila svůj život ve třech kláštorech. Tím prvním byl původně augustiniánský Disibodenberg, který se začátkem 12. století přeměnil na klášter benediktinský. V době, kdy tam malá Hildegarda se svou učitelkou Juttou přišla, měl mužskou i ženskou klauzuru. Ženskou část tvořila obytná místnost, modlitebna a bylinná zahrada. Tady se i setkala s mnichy Volmarem a Wibertem z Gemloux, kteří ji poté provázeli po celý život, a především jí pomáhali se sepisováním jejích traktátů, stejně tak jako i se svou nejlepší přítelkyní, řeholnicí Richardis de Stade. Zde také vzniklo její první dílo, kniha *Scivias*, jehož vydání přineslo značnou slávu nejen klášteru, ale i osobně Hildegardě. Klášter se stal proslulým poutním místem a stále více věřících se vydávalo za Hildegardou s žádostí o vyléčení. Stejně tak množství mladých dívek se nechávalo inspirovat Hildegardinou osobností a chtělo následovat jejího příkladu ve službě Bohu. I proto se Hildegarda rozhodla pro založení nového, pouze ženského kláštera.¹⁰

Hildegardě se podařilo získat pozemek, vytvořit plány stavby a sehnat peníze na vybudování nového kláštera na Rupertově vrchu u Bingenu. I přes nesouhlas, ne-li přímo odpor opata z jejího domovského kláštera v Disibodenbergu tam mezi lety 1147 až 1150, spolu se sestrami, vystavěla konvent podle svých představ.¹¹ Rupertsberg byl nejen větší, ale byl především skvěle geograficky situovaný. Založen byl na rýnské ose, která spojovala cesty mezi kolínským, mohučským a trevírským biskupstvím.

Zpočátku žily sice sestry z darů věřících, ale o své živobytí se staraly samy. Pracovaly na pozemcích, ze kterých postupně vytvořily pole a zahrady. Velkou potíž jim činil nedostatek vody. Dlouho ji bylo třeba do kláštera donášet, než bylo konečně po několika letech zavedeno potrubí. Tehdy také mnohé sestry, nezvyklé na takovouto těžkou fyzickou práci, odešly do jiných klášterů.¹² Ostatně i příbuzní řeholnic, dokonce

¹⁰ EMBACH, Michael. *Hildegard von Bingen (1098 - 1179) - Leben, Werk und Wirkung*. Vyd. 1. Trier: Paulinus 2014. 80 s., s. 15.

¹¹ Tamtéž, s. 22.

¹² HORST, Eberhard. *Hildegard von Bingen: die Biographie*. Vyd. 4. München: Ullstein-Taschenbuch-Verl, 2011, s. 60.

Hildegardina vlastní rodina, byli zděšeni tím, jak sestry žily. Necháпали, proč urozené a bohaté řeholnice z Disibodenbergu, kde jim nic nechybělo, odešly na takovéto místo nedostatku.

Kromě praktických důvodů pro založení samostatného ženského kláštera zde byl i Hildegardin osobní. Ve svých vizích byla Bohem vyzývána, aby založila nový klášter.¹³ Hildegarda si byla dobře vědoma všech úskalí, která ji čekala, a proto váhala. A znovu následuje těžká nemoc, kdy je Hildegarda zcela ochromena a není schopna se ani pohnout. Dle legendy se po dvou letech strávených na lůžku Hildegarda zázračně uzdravuje ve chvíli, kdy se jí vybudování kláštera Rupertsberg konečně podaří prosadit.¹⁴

Následně se Hildegardě podařilo vypořádat i s formálními problémy, spojenými s jeho založením. Byla ve sporu s disibodenským opatem, který jí měl odchod za zlé. S Hildegardou totiž odešli nejenom poutníci, přinášející klášteru příjem, ale i věno sester jeptišek, které bylo významným zdrojem financí. Přes tyto obtíže dosáhla v roce 1158 uznání Rupertsbergu mohučským arcibiskupem, čímž se stal klášter do budoucna ekonomicky zajištěný a materiálně samostatný.¹⁵

Klášter Rupertsberg byl založen velkoryse. Kromě padesáti řeholnic v něm bylo místo i pro poutníky, důležité hosty a také pro zaměstnance. Mimo církevních a běžných klášterních budov zde byly totiž provozovány i lékárna, špitál, dílny a prádelny, sklepy, spíže a kuchyně, pekárna, lisovna révy, vodovod, umývárna a zahrady s bylinami. Sestrám sloužila i velká knihovna s písárnou.¹⁶

V Rupertsbergu vypadal řeholní život trochu jinak, příjemněji a volněji než v ostatních kláštorech. Hildegarda vedla své společenství pevnou, ale laskavou rukou. Během svátků mohly nosit jeptišky bílé oděvy a zlatem ozdobené hedvábné závoje, pod nimiž měly rozpuštěné vlasy, doplněné zlatem zdobeným věncem, na ruku měly zlaté prsteny.

¹³ KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingen.*, s. 66.

¹⁴ GOTTFRIED UND THEODERICH. *Das Leben der Heiligen Hildegard.*, s. 60.

¹⁵ EMBACH, Michael. *Hildegard von Bingen (1098 - 1179) - Leben, Werk und Wirkung.* Vyd. 1. Trier: Paulinus 2014. 80 s., s. 25.

¹⁶ SCHÄFER, Thomas. *Vize: život, dílo a hudba Hildegardy von Bingen.* Praha: Pragma, ©2003. 217 s., [20] s. obr. příl., s. 41.

Častým kritikám okolí na takovéto uspořádání Hildegarda odpovídala tím, že ošacení sester je znakem „panenství zasvěceného Bohu.“¹⁷

Proslulost Rupertsbergu a Hildegardiny osobnosti stále rostla, a tak zanedlouho i tento velký objekt přestal dostačovat. Roku 1165 Hildegarda získává na protilehlém břehu Rýna v Eibingen opuštěný a zpustlý, původně augustiniánský klášter. Po dostavbě a renovaci se do něho nastěhovalo třicet benediktinek. Hildegarda se tak stala abatyší již druhého kláštera, o který se až do své smrti současně starala.

Založení tohoto kláštera mohlo mít snad také ještě další důvod. Rupertsberg byl vybudován a určen pouze pro bohaté či urozené jeptišky. A Hildegarda po kritice ze strany církve toto šlechtické privilegium svého kláštera také přesvědčeně a velmi ostře brání:

„Šetření (o stavovských rozdílech) je u Boha. On dbá, aby se nižší stav nepovyšoval nad vyšší, jak to dělal Satan a první člověk, neboť chtěli létat výše, než jim bylo stanoveno. Který člověk sdružuje celé své stádo v jedné stáji, voly, osly, ovce, kozly, aniž by je rozdělil? Proto se i zde mají uchovat rozdíly, aby se ti, kdo pocházejí z různých vrstev lidu, když se spojí do jednoho stáda, v pyšné domýšlivosti, zahanbení nad stavovskými rozdíly, nerozprskli na všechny strany. ... Tak stojí psáno: Bůh nezavrhuje mocnáře, neboť je sám mocnář...“¹⁸

Je možno se domnívat, že aby mohla abatyše z Rupertsbergu zachovat šlechtický status svého privilegovaného kláštera, založení druhého kláštera, do kterého byly nově přijímány i ženy méně urozené či nemajetné, mohlo být pro ni tím správným řešením svízelné situace.¹⁹

¹⁷ KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingenu*, s. 86.

¹⁸ Tamtéž, s. 86.

¹⁹ Srov. KOCH, Ursula. *Matka představená z Rupertova vrchu: Hildegarda z Bingenu - zvěstovatelka lásky : historický román*. Praha: M.E.S.S., c2013., s.141.

2 Dílo

Hovoří - li se o Hildegardě, je potřeba zmínit především její dílo. Byla to všestranná osobnost, která měla komplexní a celostní pohled na svět kolem sebe. Tomu pak odpovídala i nezvyklá šíře její práce. Její knihy i ostatní písemnosti byly psány latinsky. Protože Hildegardina latina nebyla současníky považována za dostatečně dobrou, své spisy diktovala, nejprve mnichu Volmarovi, po jehož smrti tuto práci převzal mnich Wibert. Kromě obsáhlé knižní produkce byla i skladatelkou liturgických básní a písní, které pak sestry jejího kláštera recitovaly či zpívaly.

Mezi důležité písemnosti z Hildegardiny pozůstalosti patří i sbírka více než tři set dopisů, které si vyměňovala nejen s mocnými tehdejšího světa, ale i s lidmi, které uznávala jako morální autority.

Vzhledem k tomu, že některé její spisy byly po její smrti slučovány nebo naopak rozdělovány či doplňovány, je obtížné určit kompletní rozsah její práce. Dnes je Hildegarda považována za autorku těchto nejvýznamnějších prací:

- *Scivias*. Jejím nejznámějším dílem je kniha vidění, která je do češtiny překládána jako Cestyvěz. V první knize lze nalézt šest, ve druhé sedm, ve třetí již třináct vidění. Česky vyšla jen první kniha vidění v překladu Jakuba Demla. Jednotlivé vize nejsou pouze viděními, ale popis obrazu je doplněn i deskripcí hlasového nebo zvukového projevu.²⁰
- *Liber Vitae Meritorum*, kniha životních zásluh, která zachycuje rozhovor mezi ctnostmi a neřestmi. Je psaná ze zorného úhlu apokalypsy. V tomto díle, které je rozčleněno do čtyř oddílů, popisuje morální nedostatky lidí a roli následného pokání.
- *De operatione Dei* neboli *Liber divinatorum operum* (Kniha božských děl), kterou Hildegarda von Bingen začala sepsovat v letech 1163-1164 a dokončila v letech 1172-1174, je posledním z těchto jejích tří velkých prací vizionářské teologie.

V každém z těchto tří spisů Hildegarda popisuje často nezvyklé vize, kterých se jí dostalo a která pak podrobně vysvětluje v komentáři.

²⁰ Obrazy, které vidí ve svých vizích, popisuje detailně. *Scivias* není ilustrovaný spis, proto je pestrý obraz vidění popisován slovně. Často jsou součástí zjevení zvukové projevy, ať již hudba, či hlas, mluvící k ní z nebes. Hildegarda nejprve popíše zobrazený vjem, a ve druhém kroku projde celý obraz a vysvětluje jeho smysl a sdělení.

- *Symphonia armoniae celestium revelationum*, liturgický cyklus textů určený pro gregoriánský chorál.
- *Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum*, tedy „Kniha jemností rozmanité povahy tvorů“. Tento spis byl původně kompletním textem, zabývajícím se tématy fyziologie, patologie, sexuality a teologie a teprve následně byl rozdělen do dvou, samostatně uspořádaných knih: *Physica* a *Causae et curae*.
- *Liber simplicis medicinae*, později zvaný *Physica*, je encyklopedie léčivých bylin včetně popisu jejich účinků, použití a dávkování.
- *Causae et curae* je encyklopedie lékařství, popis chorob s doporučeními a možnostmi jejich léčby. Skládá se z šesti knih v jednom svazku. Kniha první se zabývá řádem světa, popisuje stvoření vesmíru, popisy nebeských jevů a oblasti Země. Lidé jsou zde zobrazováni jako miniaturní vesmír. Ve druhé knize je obsáhlý popis nemocí, terapeutická opatření a výživa. Třetí a čtvrtá kniha se věnují léčení přírodními prostředky široké škály nemocí. Pátá kniha je věnována diagnostice, pozorování symptomů nemocí. Šestá se zaměřuje na vliv měsíce na lidský organismus a jeho význam pro určení naší tělesné a duševní konstituce.
- *Lingua ignota*. Hildegarda také vyvinula vlastní jazyk, založený na středověké latině, ale obsahující množství zcela nově vytvořených slov nebo slov upravených a zapisovaných vlastní tajnou abecedou. Hildegarda tento privátní jazyk používala pro vlastní potřebu nejen ve svých zápiscích, ale i při psaní poezie a vědeckých pojednání. Částečně jej popsala v díle s názvem „*Ignota lingua per simplicem hominem Hildegardem prolata*“.

Vzhledem k tomu, že jediným dochovaným textem v jazyce je následující krátká pasáž: „*O orzchis Ecclesia, armis divinis praecineta, et hyacinto ornata, tu es caldemia stigmatum loifolum et urbs scienciarum. O, o tu es etiam crizanta in alto sono, et es chorzta gemma*“, nezachovalo se dostatečné množství textu, aby mohl být přeložen. Tyto dvě věty jsou psány latinsky s pěti klíčovými slovy v jazyce *Lingua ignota*.²¹

Snažím se pochopit, proč bezpochyby vzdělaná žena měla potřebu pracovat se svým vlastním jazykem. Bylo to proto, že její mysl a myšlenková kapacita byly natolik na výši, že práci v tajném vlastním jazyku brala jako určitou radost a mozkové cvičení? Nebo mohlo jít o snahu uchovat si ve společenství, ve kterém neexistovalo prakticky žádné

²¹ *Lingua Ignota*. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-02-27]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Lingua_Ignota

soukromí, přeci jen trochu luxusu mít privátní myšlenky? Nebyla si Hildegarda jistá, že její myšlenky a názory budou okolím pozitivně přijímány, a chtěla předejít konfliktům, které by toto nepřijetí mohlo vyvolat?

3 Osobnost

Hildegarda byla kanonizována teprve nedávno papežem Benediktem XVI. v roce 2012. Přesto však byla, především v oblastech, kde žila, za svatou považována. Byla to především lidová tradice, která uchovala obraz Hildegardy jako svaté, prorokyně, mystičky, léčitelky, teoložky, kazatelky a spisovatelky.

Přestože mým záměrem je představit Hildegardu jako léčitelku, je třeba brát v potaz celou její osobnost. Tu pak je nejlépe možno poznat skrze její dílo.

3.1 Mystička

Hildegarda, navštěvovaná vizemi od raného dětství, si již záhy uvědomila, že její vidění jsou něčím výjimečným. Pravděpodobně též pochopila, že tyto zážitky bude lépe uchovat si jako soukromou část svého života.²² Po příchodu do kláštera a přijetí řehole se tedy Hildegarda disciplinovaně podřídila jeho rytmu, pravidelnosti a předvídatelnosti života společenstva sester. Přestože její vize neustaly, Hildegarda se naučila svůj vnitřní život skrývat a využívala ochrany a bezpečí řádu. Ten jí umožňoval růst, vzdělávat se, tříbit své myšlenky, pracovat ve prospěch svůj a kláštera a tam i skrývat svoji mimořádnost.

Zásadní proměna však nastala v osmatřicátém roku jejího života. Tehdy zemřela její učitelka a přítelkyně abatyše Jutta a Hildegarda byla sestrami zvolena, aby zaujala její místo. V následujících letech se původně do sebe uzavřená Hildegarda přerodila v dospělou a sebevědomou ženu. Nachází sílu vypořádat se se svým životním traumatem, svými vizemi. Postupně odkrývá své myšlenky a svá vidění nechává zapisovat. Podle životopisců je Hildegardino fyzické zdraví propojeno se stavem psychickým natolik, že osvobozením se od břemena mlčení, které ji roky tížilo, Hildegardin zdravotní stav se zázračně zlepšil.²³ Od tohoto okamžiku již tedy Hildegarda nemlčí. Uvědomuje si plně, že má světu co nabídnout a pilně pracuje pro společnost. Svá vidění opatřuje vysvětlujícími komentáři, podniká kazatelské cesty, diskutuje s vlivnými osobnostmi své doby a neúnavně sepisuje další traktáty.

²² GOTTFRIED UND THEODERICH. *Das Leben der Heiligen Hildegard*, s. 71.

²³ Tamtéž, s. 90.

3.2 Vůdkyně

Hildegarda odešla do ženské části kláštera ve věku osmi let, v šestnácti letech pak své životní směřování potvrdila vstoupením do benediktinského řádu. To, že byla platnou členkou komunity, potvrzuje zřejmý fakt, že po smrti své předchůdkyně se stala abatýší.

Je nutné si připomenout, že tato nová role v sobě nezahrnovala jen duchovní vedení společenstva sester, ale i každodenní pragmatické rozhodování. Kláštery byly samostatné ekonomické celky, které se (ačkoliv do značné míry podporovány místními vlivnými velmoži) musely v běžném každodenním provozu postarat o vlastní prosperitu. Běžnou součástí kláštera bylo hospodářství zahrnující polnosti, zvířata, sady, bylinné zahrady či různé výroby.²⁴

Přestože urozené slečny, sestry pod vedením abatýše Hildegardy, pravděpodobně osobně žádnou fyzicky namáhavou práci pravidelně nevykonávaly (pomineme-li přechodnou dobu při budování Rupertsbergu), zbývala zde nemalá role připadající na tradiční náplň práce klášterů: opisování knih, starost o nemocné zahrnující pěstování a sběr léčivých rostlin, výrobu léčivých směsí, mastí a tinktur, výroba votivních předmětů nebo vzdělávací a osvětová práce. Řízení a organizace činnosti této komunity vyžadovala poměrně značné vůdčí, dalo by se říci přímo manažerské schopnosti. Hildegarda tuto roli, včetně značné politické obratnosti, naplnila v plném rozsahu. Podařilo se jí zúročit vzrůstající zájem o klášter a svou osobu. Díky své popularitě jako spisovatelky a kazatelky sehnala dostatek financí a také souhlas církevních hodnostářů pro založení nového, čistě ženského kláštera Rupertsberg, Tam se sestrami, jejichž počet se díky jejímu věhlasu stále zvyšoval, odešla kolem roku 1150. Tím ale její budovatelské ambice nekončí – roku 1165 zakládá na druhé straně Rýna, v Eibingen, druhý klášter, který měl být pravděpodobně útočištěm méně urozených sester. Až do své smrti se pak o oba tyto kláštery starala a cestovala mezi nimi.

Tyto její úspěchy, popisující zakladatelku klášterů a autorku významných spisů představují Hildegardu jako silnou osobnost. Jak to ale propojit s jejím označováním sebe sama jako „ubohé“, „slabé“, „nehodné“, jak svou osobu často pojmenovávala v dopisech

²⁴ Srov. ZANONCELLI, Anastasia. *Klášterní léčivé prostředky pro tělo i duši: tisíciletá moudrost církevních řádů*. Přeložil Marta BÁROVÁ. Praha: Euromedia, 2017. Esence, s.10-24.

i ostatních písemnostech?²⁵ Mělo toto sebevímání souvislost s jejím chatrným zdravím? Nebo mělo zobrazit pokornou služebnici před tváří Boží? Anebo jde jen o zdvořilostní a vrcholně politicky obratnou formulaci, díky které se, v této době již úspěšná a sebevědomá Hildegarda, pouze snažila příliš nepopouzet mocné jejího světa?

Pravděpodobně šlo o více pohledů na sebe sama. U řeholnice je ve vztahu k Bohu tento postoj očekávatelný. Stejně tak si byla vědoma své křehké fyzické konstituce, je tedy namístě i termín “slabá”. Problematická byla i samotná její role ženy ve středověkém uspořádání světa.

Hildegarda, přestože plnila svou vůdčí roli beze zbytku, užívala svou moc laskavým způsobem. Psala duchovní básně a písně pro své svěřenkyň a při slavnostních příležitostech řeholnicím dovozovala obléci bílá roucha a ozdobit se šperky. Když byla za tyto praktiky ve svém klášteře kritizována, odvolává se na výjev spatřený v živoucím plameni a vykresluje panny jako obraz Boží slávy.²⁶ Jsou „*požehnané, ušlechtilé, jsou nejsladší zahradou, zeleností, která je zakořeněna ve slunci.*“²⁷ Hildegarda není asketička. Zdá se jí správné oslavovat radost z Boha, i radost ze života takovými způsoby, které potěší jak Boha, tak i člověka.

O tom, že nebyla jen nepřístupnou abatyší, světicí, žijící ve svém vlastním světě, svědčí i její neobvykle silné přátelství s řeholnicí a svou důvěrnicí Richardis von Stade. Obě ženy spojovalo nadmíru pevné pouto, přesto po čase, zřejmě vzhledem ke svému významnému původu, Richardis zatoužila získat více uznání a vyšší postavení a byla za pomoci svého bratra brémským arcibiskupem povolána do jiného kláštera. Hildegarda se snažila všemi možnými způsoby ji zadržet, ale nebyla v tomto svém konání úspěšná.²⁸ Přesto i nadále, po Richardisině odchodu, psala neúnavně dopisy nejen jí a její rodině, ale i vlivným osobnostem, snažíc se najít podporu pro své usilování a doufajíc v její

²⁵ Srov. HILDEGARDA Z BINGENU. *Listy sv. Hildegardy z Bingen: výbor třicetitří listů svaté Hildegardy z Bingen*, s.6.

²⁶ BEUYS, Barbara. *Neboť jsem nemocná láskou: život Hildegardy z Bingen*. V českém jazyce vyd. 1. Překlad Helena Milcová. Praha: Prostor, 2005, 398 s., s.162.

²⁷ HILDEGARDA Z BINGENU a Bruce HOZECKI. *Hildegard von Bingen's Mystical visions: translated from Scivias by Bruce Hozeski*. Santa Fe, N.M.: Bear, c1995, s. 380.

²⁸ Srov. KOCH, Ursula. *Matka představená z Rupertova vrchu: Hildegarda z Bingen - zvěstovatelka lásky: historický román*. Praha: M.E.S.S., c2013., s. 140.

návrat. Celá tato událost však skončila tragicky Richardisínou nemocí a předčasnou smrtí.²⁹

3.3 Teoložka

Hildegardin přínos teologii nemůže být extrahován osamoceně, neboť vztah člověka k Bohu a vztah Boha ke světu prochází celým jejím životem a spisy. O jejím pohledu vypovídá opět její práce: ve druhém díle knihy *Scivias* je vysvětlována vize, zobrazující obrovskou ženu, která představuje církev. V knize třetí se objevuje obraz světa jako určitého koloběhu, v podobě stavby, na jejímž vrcholu je Bůh a jejíž odvrácená strana se topí ve vodě. Přestože mezi jejími jednotlivými vizemi lze najít určitou návaznost, knihy samy zahrnují mnoho témat a nejsou zpracovány systematicky. Její názor na teologické otázky je možno vysledovat i v textech kázání proti katarům, jejichž vyhrocené názory Hildegardinému vstřícnému a umírněnému pojetí víry rozhodně nebyly blízké.

Hildegardina teologie je naopak laskavá, láskyplně se zaobírá přírodou, lidským tělem a jeho přirozeným směřováním od zrození k zániku. V této souvislosti se intenzivně zajímá o ženskou roli, kterou na rozdíl od mnohých současníků považuje za významnou a komplexní v celém procesu lidského života. *“Žena tvoří téměř dům moudrosti, protože ve své podstatě dovádí k uskutečnění pozemské jako nebeské.”*³⁰

3.4 Kazatelka

Hildegardina tradovaná³¹ veřejná kazatelská činnost je v jejím životě velmi moderním rysem. Jako abatyše podléhá církevní instanci mimo klášter, v jejím případě tedy mohučskému arcibiskupovi. Klauzurní pravidla ženských klášterů nejsou tak striktní jako v dobách pozdějších a Benediktova řehole pamatuje i na vysílání bratrů a sester na cesty.

²⁹ Srov. SCHÄFER, Thomas. *Vize: život, dílo a hudba Hildegardy von Bingen*. Hodkovičky: Pragma, c2003., s.47-49.

³⁰ KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingen*, s. 113.

³¹ Srov. GOTTFRIED UND THEODERICH. *Das Leben der Heiligen Hildegard*, s. 41.

Přesto byla její kazatelská praxe velmi neobvyklá, rozhodně nebylo běžné, aby ženy, ani v postavení abatyše, mohly kázat či veřejně vystupovat. Dokonce jim bylo často zapovídáno Bibli vykládat.³²

V životopise *Vita* jsou sice vyjmenována místa, například Kolín nad Rýnem, Trevír, Mety, Bamberg a dalších čtrnáct konkrétních měst, v nichž kazatelka Hildegarda vystupovala – nezmiňuje se však, zda kázání proběhlo v kostele, nebo na veřejném prostranství. Ani žádné další doklady, kromě tohoto životopisu sepsaném jejími současníky, nelze nalézt. Nejsou ani v letopisech klášterů, které měla na svých cestách abatyše navštívit, a které zaznamenávaly všechny významné události v nepříliš pestrém klášterním životě, nenajdeme ani zápis v městské kronice některého z navštívených měst, zmínku v dopisech či jiných textech, dokonce ani v písemnostech samotné Hildegardy.³³

Přestože její fyzickou kazatelskou činnost nelze vysledovat, nacházíme v její tvorbě texty zapáleného kázání proti katarům. Proti katarskému hnutí přicházejícímu z Francie a které kladlo značný důraz především na potlačování tělesnosti a na askezi, se Hildegarda opakovaně a horlivě postavila. Možná proto, že jí nebyla blízká forma vyhrocené askeze, možná i proto, že jejich učení bylo tolik přitažlivé pro ženy – nabízelo jim nový a značně nekonvenční životní styl. Mohly cestovat stejně tak jako muži a byly nejen přijímány, ale i zasvěcovány – mohly tedy kázat a udělovat svátosti, být plnohodnotnými aktivními účastnicemi náboženského života.³⁴ V dopise kolínskému duchovenstvu píše: *“Tak připoutají k sobě ženy a svedou je do svého bludu. I budou hovořiti pyšně a nadutě: Přemohli jsme je všechny. Pak ale zatouží konati s těmi ženami skutky chlípnosti, čímž se ukáže jejich nespravedlnost a sektářství.”*³⁵

Jestliže katarské hnutí zpochybňuje stvoření světa Bohem, neboť svět je zlé místo, Hildegarda je přesvědčena o tom, že člověk, přestože je dílem Božím, musí být sám za sebe a své činy odpovědný a sám se rozhodovat mezi dobrem a zlem.³⁶

³² Srov. SUSO, Jindřich a Martin ŽEMLA. *Knížka pravdy: filosofie, mystika, imaginace po Eckhartovi*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, 158 s. Reflexe. s. 30.

³³ Srov. KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingen*. s. 106.

³⁴ Tamtéž, s. 106.

³⁵ Srov. HILDEGARDA Z BINGENU. *Listy sv. Hildegardy z Bingen: výběr třicetitří listů svaté Hildegardy z Bingen*, s. 66-68.

³⁶ Srov. KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingen*., s. 107.

3.5 Léčitelka

Osobu Hildegardy jsem chtěla představit na základě jejího díla. Práce, která by měla tvořit tento obraz léčitelky, je *Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum*, tedy „Kniha jemností rozmanité povahy tvorů“ a které bylo po její smrti rozděleno do dvou oddílů, *Physica* a *Causae et curae*. Tento spis je však bohužel historicky nejspornější částí jejího odkazu. Ani ve 12. století, ani v době pozdější se neobjevuje jakýkoliv opis této knihy. Teprve ve 13. století je jiní autoři rozdělili na dva díly, doplnili celé kapitoly a přejmenovali jednotlivé oddíly.³⁷

Přesvědčení o následném zásahu jiných osob podporuje i ta skutečnost, že všechna ostatní Hildegardina díla byla psána latinsky, nicméně v tomto rozděleném textu je používána kromě latiny také němčina. Díky této nekonzistenci je zpochybněno Hildegardino autorství. Samotný fakt, že jedním z Hildegardiných spisů je *Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum*, zpochybňován není. Moderní vědci však rozporují aktuální podobu spisů *Causae et curae* a *Physica*.

Hildegardina nezaměnitelná filozofická poloha, která je obsažena i v ostatních jejích traktátech je však natolik specifická, že by byla těžko použita někým jiným. Je třeba o těchto dílech uvažovat ne-li jako o její stoprocentně vlastní práci, tak alespoň o přesvědčeném a dopracovaném odkazu její filozofie léčitelství a životní vize.

Předchozí texty představují Hildegardu v různých polohách a životních rolích. Je třeba si uvědomit, že všechny tyto pozice byly jen odlišnými úhly pohledu na světonázor vyzrálé, samostatné a sebevědomé ženy. Hildegarda pracovala na sdělení své vize všemi způsoby, kterými mohla. Velkou část svého díla věnovala ženskému zdraví, kdy vnímala ženskou roli včetně reprodukční za důležitý a naprosto přirozený díl životního koloběhu. Člověka vnímala komplexně, jako Boží dílo, nevyhýbala se ani sexualitě, kterou akceptovala jako přirozenou, samozřejmou součást lidského života a považovala ji za součást životní rovnováhy.³⁸

Hlavním cílem její vize bylo uvědomění si člověka jako celku, všímání si propojení fyzických a duševních příčin nemocí. Neodděluje fyzický projev choroby od duševního

³⁷ Srov. KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingen*, s. 100.

³⁸ Srov. Tamtéž, s. 99.

rozpoložení a charakteru pacienta. Vyznává, že uzdravení těla není možné bez uzdravení duše a naopak, proto při popisu léčivých schopností drog (rostlin, minerálů, částí zvířat a dalších přírodních substancí) se věnuje nejen jejich účinkům na fyzické tělo, ale i na duševní stav pacienta. Byliny považuje za léčivý prostředek, a nahlíží na ně jako na neopominutelnou součást velké Boží přírodní lékárny a nositelky Boží síly.

Významný aspekt při udržení zdraví přisuzuje tedy Hildegarda léčivým bylinám, nicméně značnou míru důležitosti přisuzuje i střídme a vyvážené stravě a zdravému a pozitivnímu duševnímu rozpoložení a udržení optimální životní rovnováhy. Špatné stravovací návyky, podle jejího mínění, přispívají ke vzniku onemocnění.³⁹

³⁹ Srov. *Léčebné umění Hildegardy z Bingenu: tradiční léčitelství zárukou zdraví a dobré kondice*. Přeložil Tomáš KURKA. Praha: Euromedia, 2017. Esence., s. 15.

4 Historie léčitelství, zdroj Hildegardiných vědomostí?

Odkud se ale všechno toto vědění vzalo? Vzhledem k předpokladu⁴⁰, že západní medicína má své kořeny v lékařství starověkého Řecka, odkud se rozšířila i do arabského světa, mohlo a mělo by být léčitelství Hildegardy z Bingenu součtem těchto praktik. Způsob, kterým přistupovala k léčení nemocných, byl zcela v souladu s postupy tradiční středověké klášterní medicíny. Hildegarda zanechala působivý obraz a její léčebné metody zahrnovaly řešení všemožných tehdy známých nemocí.

Někteří autoři, jako například Gottfried Hertzka, jsou však přesvědčeni, že v době, kdy své recepty sepisovala, se její léčitelství nezakládalo na lidových či klášterní medicínou doporučených postupech, ale plně se opíralo o poznání z jejího vnitřního světla. Jestliže již jako dítě udivovala své okolí darem vidění, později psala o věcech, které nebyly v učených kruzích známy. Právě tato její schopnost, dar vidění, jí přinesla pojmenování Sibyla Rýnská.⁴¹

Hildegarda sama o sobě hovoří jako o nevzdělané osobě. Ve své předmluvě ke knize *Scivias* popisuje, jak jí bylo všechno vědění a poznání sesláno Bohem:

„Ejhle, ve čtyřicátém třetím roce časné pouti své, když do nebeského vidění s velikou bázní a s chvějícím se napjetím byla jsem pohroužena, uzřela jsem převeliký jas, v němž ozval se ke mně hlas s nebe, řkoucí: Ó člověče křehký, a popele popela, a hnilobo hniloby, říkej a piš, co vidíš a slyšíš...

Ale sílu mystérií, tajemných a podivuhodných vidění od útlého mládí, od oné totiž doby, kdy mi bylo pět rokův, až po dobu přítomnou neobyčejně v sobě jsem znamenala, jako že dosavád: jenže žádnému člověku jsem se s tím nesvěřila, vyjma několika osobám duchovním, které žily v témže řádu jako já, nýbrž zatím až po tento čas, kdy Bůh z milosti své chtěl, aby se to zjevilo, klidně jsem to zamlčovala...

⁴⁰ Srov. SAUM, Kilian, Johannes Gottfried MAYER a Alex WITASEK. *Léčivá síla z klášterní zahrady: potraviny jako prevence nemocí a lék*. V Praze: Ikar, 2008., s.14-17.

⁴¹ Srov. PUKOWNIK, Peter. *Léčivé bylinky sv. Hildegardy z Bingenu: domácí lékárna na každý den*. Přeložil Jan CIOSK. Olomouc: Fontána, s. 9.

*A vypověděla a napsala jsem věci tyto nikoli dle výmyslu srdce svého, anebo jiného člověka, nýbrž jak jsem je v nebesích viděla, slyšela a obdržela, skrze skrytá tajemství Boží. A opět uslyšela jsem hlas s nebe mi řkoucí: Nuže, křič a piš takto.*⁴²

Je však možné akceptovat Hildegardino tvrzení o své nevzdělanosti? Urozená a bohatá žena, která strávila celý svůj život od útlého dětství v benediktinském klášteře? Její životopisci konstatují, že do Disibodenbergu přišla se svou učitelkou, pozdější abatyší Juttou ze Sponheimu. Kláštery byly v její době centry, nositeli a udržovateli vzdělanosti a bystrá dívka jako ona rozhodně byla schopna vstřebat veškeré dostupné vědomosti a informace.

Domnívám se, že toto prohlášení o její nevzdělanosti má spíše dodat větší hodnověrnost jejím tvrzením. Tím, že nepochází od ní, z její mysli, z jejích zkušeností, ale jsou jí seslány přímo Bohem, jim dodává vyšší, nezpochybnitelnou legitimitu.

⁴² HILDEGARDA Z BINGENU. *Svaté Hildegardy Cestyvěz, nebo, Vidění a zjevení*. Vyd. 2., (V Malvernu 1.). Praha: Malvern, 2010. ISBN 978-80-86702-80-3. (Přeložil Jakub Deml. *Hildegarda, sv., Cestyvěz: Vidění a zjevení svaté Hildegardy*, 1911.)

5 Hildegarda a obraz tehdejšího světa

Hildegarda, zcela v intencích vědění své doby, nazírá na svět a kosmos jako na univerzální útvar sestávající ze čtyř živlů: ohně, vody, země a vzduchu. Ve středu tohoto kosmu stojí člověk skládající se z těla a duše, který je na své okolí napojen a je jím utvářen. Tyto čtyři elementy tedy tvoří i mikrokosmos člověka – je možno říci, že člověk je přírodou utvářen a je na ní závislý, je její neoddělitelnou součástí. A také obráceně, člověk působí na kosmos a je také díky své činnosti schopen přetvářet přírodu.⁴³

5.1 Lidská odpovědnost

Bůh stojí nad celým tímto vzájemně propojeným světem. Člověk je božím dílem, existuje v závislosti na Bohu, a Bůh se také projevuje v každé lidské bytosti. Vzhledem k tomu, že je nejdokonalejším Božím dílem, má jeden každý člověk odpovědnost nejen za sebe samého, ale společně se všemi lidmi zodpovídá za celý okolní svět. Tento aspekt je nosným motivem celé Hildegardiny životní filosofie. Člověk je za své zdraví odpovědný, a nejen to, je odpovědný i za zdraví svého okolí. Zjednodušeně z této premisy vyplývá, že bychom se měli správně starat o tělo, které nám bylo dáno, a udržovat je natolik zdravé, jak jen to je možné.⁴⁴

5.2 Nemoc je „nedostatkem bytí“

Hildegardin přístup k léčení je založen na komplexnosti, zahrnuje lidské tělo, duši, a vztah člověka k Bohu a ostatním lidem – tedy jeho nábožensky mravní jednání. Tvrdí, že každá z těchto rovin je součástí celku a nemůže fungovat bez fungování všech ostatních. Zdraví těla se nedá docílit bez zdraví duše, neboť obě tyto složky tvoří neoddělitelný celek.

⁴³ Srov. KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingenů.*, s.10.

⁴⁴ Srov. PUKOWNIK, Peter. *Léčivé bylinky sv. Hildegardy z Bingenů: domácí lékárna na každý den.*, s.10.

Nemoc je tedy projevem nerovnováhy, nedostatku, narušením vztahu mezi jednotlivými aspekty člověka. Jde o „nedostatek bytí“ a dochází při něm ke stagnaci a úpadku.⁴⁵

5.3 Být zdravý je celoživotní proces

Hildegarda vnímá jako lidskou povinnost starat se o své tělo, které nám bylo dáno, v souvislostech a propojeních na všech úrovních zdraví – tělesného, duševního, stejně tak jako vztahového. Je tedy třeba, aby člověk aktivně přispíval k nastolení a udržení dobrého stavu mysli i těla. Důležitým prostředkem k dosažení rovnováhy je podle Hildegardy prevence.

Zajímavé je, že Hildegarda rozlišuje i podle jednotlivého ustrojení každého člověka – je si vědoma, že není možno léčit stejnou nemoc stejně u různých lidí, že stejné byliny mohou jednomu člověku pomoci a jinému přitížit, a že je tedy třeba se soustředit i na souvislosti, a také na konkrétní charakter nejen nemoci, ale i pacienta. Přesto pojmenovává některé potraviny, rostliny a koření jako univerzální léčiva, míní tím tedy ta, která ze zásady pomáhají každému nemocnému. Jde například o špaldu, fenykl, galgan, mateřídoušku, bertrám, pelyněk – tedy léčivé rostliny běžně ve středověku dostupné. O těchto bylinách tvrdí, že obsahují látky důležité pro život, které prospívají každému, kdo je užívá, tím, že pomáhají odkyselit tělo. Tento termín je v současnosti často používán v souvislosti s vážnými civilizačními nemocemi. Je zvláštní, nalézt jej v Hildegardině léčitelském popisu, kdy tento termín používá i v souvislosti s psychickým stavem člověka, určitou životní „kyselostí“.⁴⁶

5.4 Dieta, půst a očista

Výraz dieta rozhodně nelze chápat v dnešním slova smyslu, ale především jako termín pro tu správnou a pro konkrétní osobu vhodnou stravu, podporující zdraví. Podle léčitelky je nemoc signálem pro nemocného, co dělá ve svém životě špatně, a nutí jej přehodnotit a změnit své návyky, především stravu, ale stejně tak i zdravý spánek, přiměřenou fyzickou aktivitu a zaměření se také na psychickou rovnováhu.

⁴⁵ Srov. PUKOWNIK, Peter. *Léčivé bylinky sv. Hildegardy z Bingen: domácí lékárna na každý den.*, s.11.

⁴⁶ Tamtéž, s. 13.

Důležitým faktorem při udržování zdraví jsou i nejrůznější očištné techniky, především pravidelné vyprazdňování, ale také vědomé dýchání, pocení se, stejně tak jako různá úroveň pústů očišťujících nejen tělo, ale především duši. V Hildegardině pojetí je púst spíše duševní činnost, pokorné zastavení, modlitba či meditace.⁴⁷

5.5 Zdravá mysl

Ve svých receptech často popisuje vliv léčiva. Zastává například názor, že v bezmezném hněvu a slepé zlosti člověk snáze onemocní. Lékem na zlost je pak trpělivost, „patientia“, odkud je již jen krůček k pojmenování léčeného, trpělivého, pacienta. Dnes nazýváme vztahy mezi psychickým stavem a onemocněním psychosomatikou, výrazem, který je starý asi sto padesát let. Hildegarda si však této souvislosti byla vědoma a psala o ní již před více než osmi sty lety.⁴⁸

5.6 Nauka o čtyřech prvcích a tělesných šťávách

Hildegardiny představy jsou založeny na antické nauce o čtyřech základních složkách hmotného světa, která byla přejata i křesťanskými vzdělanci a postupně ovlivnila celý křesťanský západ. Hildegarda se při svém vzdělávání nemohla naučit nic jiného. Tyto čtyři prvky byly vnímány jako formy jedné jediné prapůvodní vesmírné látky. Mohly se vzájemně ovlivňovat, mísit, oddělovat či měnit podobu, docházelo mezi nimi k neustálé výměně energie. Takto je chápala i Hildegarda: „*Neboť z ohně získává člověk teplo, ze vzduchu dech, z vody krev a ze země svaly*“⁴⁹, stejně tak jako se domnívala, že: „*Bůh stvořil i prvky světa. Nacházejí se ve všem a také v člověku a projevují se v jeho jednání. Těmito prvky jsou oheň, vzduch, voda a země. Tyto čtyři prvky jsou navzájem tak úzce propojeny, že žádný z nich nemůže být oddělen od druhého. Drží se tak pevně pohromadě, jak pevně drží pohromadě nebesa*“.⁵⁰

⁴⁷ Srov. PUKOWNIK, Peter. *Léčivé bylinky sv. Hildegardy z Bingenu: domácí lékárna na každý den*.,s. 12.

⁴⁸ Tamtéž, s. 16.

⁴⁹ *Léčebné umění Hildegardy z Bingenu: tradiční léčitelství zárukou zdraví a dobré kondice*. Přeložil Tomáš KURKA. Praha: Euromedia, 2017. Esence., s. 26.

⁵⁰ Tamtéž, s. 26.

5.6.1 Oheň

Oheň podle této nauky disponuje pěti silami: horkem, chladem, vlhkem, vzduchem a pohybem. *„Oheň, nejvyšší prvek na nebeské báni a nejvyšší mezi ostatními prvky, obsahuje pět sil, jimiž jsou horko, chlad, vlhkost, vzduch a pohyb. Je to jako u člověka, jenž má pět smyslů. Oheň je žhavý, ale chlad ho usměrňuje tak, aby se horko nadmiru nešířilo. Voda slouží ohni k vytváření páry. Vzduch se stará o rozhoření ohně a pohyb nechává šlehat plameny“.*⁵¹

5.6.2 Vzduch

V souvislosti se vzduchem se pak objevují starověké představy o „dechu života“, který je ve všech živých stvořeních, a po jejich smrti se tento dech vrací zpět do vzduchu. Vzhledem k tomuto koloběhu se množství vzduchu nemění, neklesá, ani neroste. Lidská duše však podle Hildegardina přesvědčení ze vzduchu nepochází, neboť se snáší z nebes. *„Lidská duše přichází z nebes od Boha, vstupuje do člověka, oživuje ho a činí rozumným. Neumírá, když opouští člověka, ale odchází zpět, aby žila věčně. Záleží na prožitém životě, zda se dočká odměn, nebo trýzně věčného zatracení“.*⁵²

5.6.3 Voda

Voda je obdařena patnácti silami. Hildegarda vodě připisovala značný význam a velmi poctivě popisuje rozdíly a účinky různých druhů vody. Je rozdíl, zda k léčení použít vodu z moře, potoka, studny či vodu dešťovou, neboť každá má jiný charakter a hodí se k léčení jiným způsobem.⁵³

5.6.4 Země

Země je i v létě částečně chladná, v zimě naopak teplá. Svou silou vyvolává růst, ale nechává život i zvadnout. Proto teplo znamená růst a chlad strnulost. Bůh stvořil zemi tak, aby ve vhodnou chvíli nechala vše klíčit a v jinou dobu se klíčení zastavilo.⁵⁴

⁵¹ *Léčebné umění Hildegardy z Bingenu: tradiční léčitelství zárukou zdraví a dobré kondice.* Přeložil Tomáš KURKA. Praha: Euromedia, 2017, s. 27.

⁵² Tamtéž, s. 28.

⁵³ Srov. Tamtéž., s. 28.

⁵⁴ Srov. Tamtéž., s. 29.

5.6.5 Stvoření Adama – prvky v člověku

Podle Hildegardina pojetí Bůh stvořil Adama z těchto čtyř prvků: zemi spojil vodou a vyslal dech života z ohně a vzduchu. V člověku jsou tedy přítomny všechny čtyři tyto prvky. Pokud tyto prvky působí uspořádaně, udržují člověka při životě a ve zdraví, tedy zárukou zdraví je správný poměr těchto čtyř prvků.⁵⁵

5.6.6 Sancta viriditas

Nad těmito čtyřmi prvky pak stojí zásadní regenerující síla, kterou Hildegarda označuje termínem *Sancta viriditas*, svatá zelená síla, životní dech, který je odpovědný za změnu intenzity a kvality. Tímto je podle ní naplněn celý živý svět, včetně živočichů a lidí. Tato zelená síla je seslaná Bohem, aby blahodárně působila na životní pochody a na vše živé. Je přítomna při zrození a je také nezbytná pro jakýkoliv život a jeho růst. Ztratí-li organismus optimální hladinu *viriditas*, může onemocnět, a k tomu, aby se uzdravil, musí její hladinu opět vyrovnat. Ve *Scivias* se Hildegarda zaměřila především na *viriditas* jakožto na atribut božské přirozenosti. V jejích dílech bylo latinské slovo *viriditas* překládáno do běžných jazyků různými způsoby, termíny jako je svěžest, vitalita, plodnost, zeleň nebo růst. V Hildegardině chápání je *viriditas* metaforou duchovního a fyzického zdraví.⁵⁶

Tato její filosofie se prolíná všemi jejími spisy. Hildegarda nepopisuje pouze rostliny jako kterékoliv jiné starověké či středověké pojednání. Osvětluje navíc i účinky, které konkrétní léčivé přípravky mají na člověka. Neuvádí obecné dávky nebo předpisy, ale soustředí se na individualizaci léčby, která se mění v závislosti na tom, zda je léčeným muž či žena, osoba křehkého zdraví či zda je zdravá osoba jen postižena drobným neduhem.

Tato velká pozornost věnovaná individuální léčbě mohla jistě pramenit z osobní zkušenosti s nemocemi, kterými Hildegarda od dětství trpěla. Léčitelka objevila svůj vlastní způsob, jak zužitkovat znalosti a dovednosti získané studiem lékařského umění

⁵⁵ *Léčebné umění Hildegardy z Bingen: tradiční léčitelství zárukou zdraví a dobré kondice*. Přeložil Tomáš KURKA. Praha: Euromedia, 2017, s.34.

⁵⁶ Srov. ZANONCELLI, Anastasia. *Klástersní léčivé prostředky pro tělo i duši: tisíciletá moudrost církevních řádů*, s. 59.

a vyzkoušené a aplikované na nemocných, léčených v jejím klášteře a následně obohacené o přesvědčení, které jí přinášely její vize.⁵⁷

⁵⁷ Srov. ZANONCELLI, Anastasia. *Klášterní léčivé prostředky pro tělo i duši: tisíciletá moudrost církevních řádů.*, s. 58.

6 Závěr

Záměrem této práce bylo představit středověkou léčitelku, jejíž pojednání o zdravém způsobu života jsou aktuální i v dnešní době. Proč by to ale mělo být až tak překvapivé? Člověk se po fyzické ani psychické stránce až tolik nezměnil, byl tehdy jako dnes sužován různými nemocemi, ať již vrozenými, nebo získanými, míval zranění, trpěl stresem z války nebo hladomoru nebo ztráty života svých blízkých... To, co ale může překvapit je fakt, jak současně její osm set let stará zdravotní doporučení působí. Bez ohledu na druh nemoci je stále za ideální považován individuální přístup k pacientovi a k jeho léčení.

Vnímavá Hildegarda, možná i díky svému vlastnímu zdravotnímu stavu právě tuto důležitost individualizace léčby a zaměření pozornosti na pacienta pochopila jako klíčovou zásadu. Odtud vede již krátká cesta k pochopení psychosomatického základu mnoha onemocnění. Propojenost těla a duše, o které Hildegarda psala ve svých traktátech, je potvrzována současnými moderními výzkumy ve smyslu propojenosti fyzické nemoci a jejího psychosomatického základu.

Jak se ale vypořádat s otázkou, zda za základ její úspěšnosti považovat její vidění, jak ona sama tvrdí, anebo zda jí dosáhla zpracováváním a vyprecizováním po desítky generací předávaných klášterních léčitelských postupů? Odpověď bude zřejmě znít, že pravda je někde uprostřed.

Hildegarda, přes všechna svá prohlášení o nevzdělanosti, byla ženou bezpochyby vzdělanou, po celý svůj život byla významnou řeholnicí benediktinského řádu. Od osmi let do věku třicet osm let, kdy byla zvolena abatyší, o ní nejsou zmínky. Je nesprávné se domnívat, že tento čas věnovala sobě, učení se a řádu? *Ora et labora*, hlásá benediktinská řehole, a ona tak zřejmě činila. Pracovala na svém vzdělání, pracovala na hledání ideální rovnováhy své křehké tělesné konstituce, modlila se a disciplinovaně se snažila vypořádat se svou odlišností, se svými vizemi. Pokorně a každodenně plnila své denní úkoly řádové sestry.

Životní milník a zásadní zlom pak představovala smrt její přítelkyně a učitelky, abatyše Jutty. O důležitosti osoby Hildegardy jistě může vypovídat i fakt, že byla ostatními sestrami zvolena, aby stála v jejich čele. A Hildegarda se této vůdčí role ujala s do té doby nepoznanou energií, jako by se právě pro toto narodila. Pravděpodobně

ji osvobodila i možnost zveřejnit svá vidění. Tento Hildegardin dospělý věk představuje vyrovnanou ženu, která se již naučila žít a vycházet se svými omezeními. Ženu, která si byla vědoma důležitosti své role ne-li pro celý okolní svět, tedy alespoň pro komunitu, v jejímž čele stála. Uvědomila si svou sílu, diplomatickou obratnost a umanutost, díky níž vyvedla řeholnice a založila druhý i třetí klášter. Byla si dostatečně jistá svým postavením, když dovolovala ve svém klášteře sestrám se zdobit. Pravda, tento její malý ráj byl pouze pro vyvolené a urozené, ale sociální aspekt té doby se od naší doby přeci jen značně lišil. Byla značně pracovitá, celý tento dospělý věk strávila sepsáním traktátů, jejichž náplň má celospolečenský přesah – od hudby, mystické, teologické a filozofické spisy až k léčitelství. Ve sbírce její korespondence se ukazuje síla jejího ducha – i přes nadužívání oslovení sebe sama jako ubohé, nevzdělané, její dopisy svědčí o klidné síle a vlivu této charismatické ženy na mocné a důležité osobnosti.

Je možné si tedy představit, že tato vzdělaná, a to i medicínsky, snad nejlépe, jak ve středověku mohla jen být, žena, stavěla při svých léčebných postupech na tradiční klášterní medicínu. A díky celoživotní praxi v léčení a možná i díky své vlastní zdravotní indispozici měla abnormálně vyvinutý cit pro volbu správného léčebného postupu, správné dávkování, a dokonce i pro psychosomatickou část léčení s pomocí charismatického lékaře. Její vidění, kterými se zaštiťovala, mohla být v tomto případě spíše zjednodušením cesty vedoucí k cíli, k vyléčení, legalizací postupů, které používala a legitimizací výsledků, kterých tak dosahovala Božím přičiněním.

V legendách nacházíme lehce rozostřený obraz středověké cílevědomé ženy, která svůj život zasvětila práci pro společnost. Z pokorné pozice ženy, řádové sestry, nemocné dívky údajně navštěvované viděními se dokázala svou pokornou prací a vlastním úsilím stát uznávanou a respektovanou ženou, abatyší, která ovládla své společenství a vytvořila pro ně bezpečné, relativně nezávislé útočiště. Autorkou, jejíž teologické a mystické spisy byly respektovány nejen v jejích časech, ale mají co nabídnout i dnešnímu světu. Léčitelkou, která dokázala obohatit léčebné postupy své doby o řadu i dnes uznávaných medicínských přístupů. Ženu, která byla důvěrníci tehdejších mocných... a jejíž odkaz je i dnes natolik živý, že se stále znovu snažíme rozeznat, kde začíná a kde končí ono racionální jádro její osobnosti a jakým dalším poznáním ji obohatila její vidění.

7 Zdroje

BEUYS, Barbara. *Neboť jsem nemocná láskou: život Hildegardy z Bingen*. Přeložil Helena MILCOVÁ. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-137-7.

EMBACH, Michael. *Hildegard von Bingen (1098 - 1179) - Leben, Werk und Wirkung*. Vyd. 1. Trier: Paulinus 2014. 80 s. ISBN 978-3-7902-2200-5.

GOTTFRIED UND THEODERICH. *Das Leben der Heiligen Hildegard*. Překlad z latiny Adelgundis Führkötter. 2. Aufl. Salzburg: O. Müller, 1980. ISBN 3701306087.

HERTZKA, Gottfried a Wighard STREHLOW. *Léčebné umění Hildegardy z Bingen*. 2. vyd. Praha: Alternativa, 2002. ISBN 80-85993-72-4.

HILDEGARD. *Briefwechsel mit Wibert von Gembloux*. Překlad z latiny Walburga Storchlová. Augsburg: Pattloch, 1993. ISBN 3629008755.

HILDEGARDA Z BINGENU. *Listy sv. Hildegardy z Bingen: výběr třicetitří listů svaté Hildegardy z Bingen podle vydání Mignova a překladu Clarusova*. Překlad Bedřich Konařík-Bečvan. V Olomouci: Dominikánská edice Krystal, 1948.

HILDEGARDA Z BINGENU. *Ptačí medicína*. Přeložil Jana MALÁ. Praha: Academia, 2013. Europa (Academia). ISBN 978-80-200-2302-5.

HILDEGARDA Z BINGENU. *Svaté Hildegardy Cestyvěz, nebo, Vidění a zjevení. Kniha I*. Překlad Jakub Deml. Vyd. 2., (V Malvernu 1.). Praha: Malvern, 2010. 150 s. ISBN 978-80-86702-80-3.

HILDEGARDA Z BINGENU a Fiona BOWIE. *Moudrost Hildegardy z Bingen*. Přeložil Ludvika JAROŠOVÁ. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. ISBN 80-7192-323-0.

JONES, Kathleen. *Velké ženy duchovní tradice*. Přeložil Magdaléna ŘEZÁČOVÁ. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003. Duchovní život (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 80-7192-568-3.

KERNER, Charlotte. *Všechna krása nebes: životní příběh Hildegardy z Bingemu*. Praha: Academia, 2014. Historie (Academia). ISBN 978-80-200-2063-5.

KOCH, Ursula. *Matka představená z Rupertova vrchu: Hildegarda z Bingenu – zvěstovatelka lásky: historický román*. Praha: M.E.S.S., c2013. ISBN 978-80-904659-3-0.

MUNDY, John Hine. *Evropa vrcholného středověku 1150-1300*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008. 446 s. Dějiny Evropy. ISBN 978-80-7021-927-0.

PUKOWNIK, Peter. *Léčivé bylinky sv. Hildegardy z Bingemu: domácí lékárna na každý den*. Přeložil Jan CIOŠK. Olomouc: Fontána, [2020]. ISBN 978-80-7651-002-9.

RICHÉ, Pierre a Jacques VERGER. *Učitelé a žáci ve středověku*. V Praze: Vyšehrad, 2011. Kulturní historie. ISBN 978-80-7429-028-2.

SAUM, Kilian, Johannes Gottfried MAYER a Alex WITASEK. *Léčivá síla z klášterní zahrady: potraviny jako prevence nemocí a lék*. V Praze: Ikar, 2008. ISBN 9788024910130.

SCHÄFER, Thomas. *Vize: život, dílo a hudba Hildegardy von Bingen*. Hodkovičky: Pragma, c2003. ISBN 80-7205-933-5.

SCHILLER, Reinhard. *Svatá Hildegarda a její léčebné metody: léčení v souladu s přírodou: zachování prvotních životních sil. 2., přeprac. vyd.* Praha: Ikar, 1999. Recepty pro zdravý život. ISBN 80-7202-458-2.

STREHLOW, Wighard. *Svízelná cesta k lásce: z myšlenek sv. Hildegardy*. Přeložil Vojtěch POLA. Praha: Volvox Globator, 1998. Srdce a kříž. ISBN 80-7207-133-5.

SUSO, Jindřich a Martin ŽEMLA. *Knižka pravdy: filosofie, mystika, imaginace po Eckhartovi*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, 158 s. Reflexe. ISBN 978-807-4291-371

PERNOUDOVÁ, Régine. *Žena v době katedrál*. Přeložil Gustav FRANCL, přeložil Václav FREI. Praha: Vyšehrad, 2002. Kulturní historie. ISBN 80-7021-544-5.

WEIS, Martin. *Svaté královny: fides*caritas*martyrium*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2013. ISBN 978-80-555-0948-8.

ZANONCELLI, Anastasia. *Klášterní léčivé prostředky pro tělo i duši: tisíciletá moudrost církevních řádů*. Přeložil Marta BÁROVÁ. Praha: Euromedia, 2017. Esence. ISBN 978-80-7549-188-6.

Léčebné umění Hildegardy z Bingenu: tradiční léčitelství zárukou zdraví a dobré kondice. Přeložil Tomáš KURKA. Praha: Euromedia, 2017. Esence. ISBN 978-80-7549-363-7.

Lingua Ignota In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-02-20].

KRČÁLOVÁ, K - KONEČNÁ, K.: Středověká vzdělanost [online]. 19. 12. 2002, Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/~konecna/Dokumenty/stredovek.htm>